

Абрамов В.І.,
доктор філософських наук,
професор кафедри національної безпеки НАДУ
Афоніна О.Г.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри національної безпеки НАДУ

Національна безпека як філософська категорія

У статті відтворено процес осягнення філософською думкою поняття "національна безпека" та розглянуті переважно методологічні підходи до інституціонального аналізу систем безпеки. Вивчення загального у динаміці систем безпеки через процес філософських пошуків розкриває їх різні значення, смисли, сенс, суть, генезис і особливості формування.

Ключові слова: національна безпека, теорія безпеки, інституціональний аналіз систем безпеки, інституціональна методологія.

Абрамов В.И., Афонина Е.Г. Национальная безопасность как философская категория

В статье воспроизведен процесс постигания философской мыслью понятия "национальная безопасность" и рассмотрены преимущественно методологические подходы к институционному анализу систем безопасности. Изучения общего в динамике систем безопасности через процесс философских поисков раскрывает их разные значения, смыслы, суть, генезис и особенности формирования.

Ключевые слова: национальная безопасность, теория безопасности, институциональный анализ систем безопасности, институциональная методология.

Abramov V.I., Afonina O.G. National security as philosophical category

The article is devoted to the process of understanding of concept a philosophical idea, that richly reproduced in content "national security" and the mainly methodological goings are considered near the institutional analysis of security systems. Through the process of philosophical searches exposes a study general in the dynamics of the systems of security trough the different values, senses, essence, genesis and forming features.

Key words: national security, theory of security, institutional analysis of security systems, institutional methodology.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення національної безпеки викликає сьогодні серйозну заклопотаність громадських і державних діячів, учених, усіх громадян України. Багатоаспектність і комплексність цієї проблеми зробили її предметом дослідження фахівців практично всіх галузей наукового знання: техніки, філософії, соціології, права, психології, економіки, математики, екології, біології, охорони здоров'я та ін. Багато хто вважає, що розуміння проблем національної безпеки радикально змінилося після "подій вересня 2001 р." у зв'язку з війною США та їх союзників в Іраці, посилення останнім часом терористичних актів. Стало очевидним усьому світові, що колишні концептуальні й військово-політичні підходи розв'язання проблем національної безпеки багато в чому застаріли, не відповідають потребам сучасних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зрозуміло, що підходи та уявлення про систему забезпечення національної безпеки потрібно змінювати, у тому числі й законодавчу базу, у якій розглядаються порядок дій і заходи щодо забезпечення національної безпеки. Вона є основою для конструктивної взаємодії органів державної влади, організацій і суспільних об'єднань для захисту національних інтересів України і забезпечення безпеки особи, суспільства і держави. Лише встановлення зв'язків між основними положеннями **інституціоналізму**, розкриття їх

взаємозв'язку з практикою дасть можливість йому утвердитися як більш точній теоретичній системі знань з науки державного управління сферою безпеки. На актуальності розв'язання даної проблеми наголошують багато авторів [7; 9]. Лише системні знання дадуть змогу відповісти на численні питання епістемології інституціональної теорії систем безпеки. Такої літератури, на жаль, поки не існує.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Розуміння необхідності вдосконалення системи забезпечення національної безпеки України має місце в теорії, але, недостатньо реалізується на практиці. Закон України "Про основи національної безпеки України" [1], який визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, був прийнятий у 2003 р. Визначення основних термінів не витримує жодної критики, їх формулювали абияк, наприклад: національні інтереси визначені через цінності – "життєво важливі матеріальні інтелектуальні і духовні цінності". Відсутнє поняття "система забезпечення національної безпеки" й таке інше.

Ключова проблема методології науки з державного управління сферою національної безпеки – формування таких наукових принципів і підходів до досліджень, що забезпечать побудову логічної, внутрішньонесуперечливої системи взаємопов'язаних наукових знань, які адекватно відображають усі аспекти **процесів безпеки**.

Цілі статті полягають у визначенні ключових напрямів дослідження національної безпеки для створення системи інституціональних знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття "національна безпека" належить до самостійної (наочно і функціонально) духовно-моральної та матеріальної реальності в житті країни, де забезпечується захищеність, екзистенціальний порятунк соціуму (людини, нації, держави). До цих пір (за рідкісним винятком) у вітчизняних суспільних науках осмислення цього поняття, його змісту відбувається на соціоцентристській основі. У цілях теоретичного обґрунтування національної безпеки України вчені вдаються до "зовнішнього" (Гегель): до геополітики, економіки, екології, демографії, культурології та інших "позитивних" наук, а тому в принципі елімінують філософію як таку і особливо українську філософію. Вона залишається, за рідкісним виключенням, незатребуваною для цілей дійсного пізнання національної безпеки. Само ж поняття "національна безпека" залишається науковим і практичним (функціональним) без попереднього з'ясування власного сутнісного філософсько-метафізичного – граничного, кінцевого, останнього сенсу. Національна безпека не розглядається повноцінно: як організм, що живе за рахунок власних духовних і матеріальних ресурсів людської самосвідомості (генетичних потенцій), які реалізують фундаментальні потреби (про них скажемо пізніше) на основі відповіді на запитання: хто ми, звідки ми і куди йдемо?

На це питання здатна відповісти тільки українська філософія (метафізика), яка поступилася зараз проблемним полем національної безпеки іншим формам суспільного пізнання, тим самим сприяє породженню різних форм позитивістського тлумачення і обґрунтування конкретних (оперативних) дій у зовнішній і внутрішній політиці України. Тому всі нинішні думки про національну безпеку України задані духом неопозитивізму, його логікою, є часто несвідомою тематизацією позитивізму, а тому не мають прямого, метафізичного відношення до української національної безпеки, не стосується її суті, її підміняють різними "умовами", "ризиками", "зовнішнім" для неї політичним, соціальним, культурологічним знанням. У всіх

сучасних суспільно-політичних "бійках", що мають суто прагматичний характер, з приводу трактування поняття "національна безпека" забута українська філософія та її предмет: українське людське буття.

Філософія закликає "національну безпеку" до ясної, глибокої, творчої самосвідомості: як на рівні особи, що діє в цій сфері, так і на рівні суспільства в цілому. І лише філософія може засвідчити її національне вимірювання. Але за істину/брехню в ній відповідає сам народ, у складі його мислячої частини. І метафізично, і політично народ – відповідальний суб'єкт національної безпеки, де знаходить свій вираз питання/відповідь народу про самого себе, що робить її саме безпекою. Інакше стирається відмінність цієї сфери від інших в соціумі. Але необхідно відразу ж підкреслити щоб уникнути гносеологічних непорозумінь, що національна безпека" – це не якась самотиснуча, "езотерична суть", яка доступна лише містичному позараціональному осяянню. Вона не є якимсь "острівком скарбів", який слід тільки знайти і обернути собі на користь; вона існує у формах соціальності (держави та її інститутів, церкви, освіти, науки, культури та ін.). А тому адекватне позитивне знання цієї "соціальності" також необхідне. Його не потрібно тільки кон'юнктурно придумувати і змішувати з філософським метафізичним знанням, а останнє з ідеологією. У сучасному позитивістському (по філософській суті) пізнанні безпеки держави, народу, особи немає онтології українського національного буття, немає української правди. Заперечувати це просто безглуздо. І дійсно, для філософа, який випереджає політичний час, правда не менш важлива, якщо не більш, ніж для політика, ідеолога, державної особи. Українського філософа завжди цікавило головне: як українець переживає (у тому числі й усвідомлює на основі сенсів свого порятунку) – своє буття-у-світі соціальності; іншого буття просто немає. Буття-в-природі теж соціальне.

Ми ведемо мову про філософське розуміння національної безпеки, тобто таке розуміння, яке намагається проникнути в суть українського людського існування і головне в цьому пункті: треба виходити з правильного усвідомлення самого поняття "розуміння". А цим займається, як відомо, така галузь філософського знання, як герменевтика. Серед її західноєвропейських творців слід виділити Г.Г.Гадамера, що сформулював своє знамените "коло розуміння" [3]. Нам для пізнання нашої національної безпеки, якщо ми прагнемо філософськи прояснити це поняття, необхідно виходити із позиції Г.С.Сковороди щодо ствердження "республіки духу" як вищої цінності, що визначає сенс людського буття, а насамперед зумовлене цим ставлення до світу соціальності; і з того, що національна безпека не тільки даність, вона – завдання, яке звернене до українців. Тому важливо мати на увазі два аспекти герменевтики цього поняття: 1) історичну дійсність (об'єктивну реальність) національної безпеки, як вона розвивалася, існувала як наявне буття в історичному процесі, і зараз існує як об'єктивний факт буття (як дійсна внутрішня і зовнішня політика держави, її інститутів, інших форм соціального і культурного життя народу і соціуму, орієнтованих на національне покликання і визнання в соціумі); 2) та істину національної безпеки, яку ми маємо відкрити, пізнати, вивчити тощо. Ми весь час підкреслюємо необхідність вивчення саме дійсної національної безпеки. Іноді у літературі з поняттями "істина" і "дійсність" пов'язують поняття "доля" і "призначення". Говоримо про долю національної безпеки в історії України (перший аспект) і призначення (покликання) – (другий аспект), які треба вивести з національної ідеї в процесі аналізу функцій національної безпеки. Ці два аспекти, що діалектично існують у реальності, тільки і допоможуть пізнати національну безпеку.

Звідси можна зробити висновок, що має, мабуть, значення коло герменевтики. Істину (покликання) національної безпеки можна виявити тільки на основі знання дійсності національної безпеки (адже вона намагається завжди утвердитися в країні в кожен даний її історичний момент, особливо переломний, – на істині – в усякому разі, на тому, що видається за істину), а дійсність національної безпеки (можна сказати і долю, хоча це не буде точним визначенням) можна зрозуміти, тільки дізнаючись її призначення, наскільки вона здійснювалася по істині, а не по брехні. Історичний час зараз такий, що необхідне сутнісне переосмислення (справжнє осмислення, що те ж саме) національної безпеки. Позначимо стисло наші методологічні умови дискурсу з проблем національної безпеки України.

По-перше, соціально-антропологічним засобом її буття є цивілізаційна парадигма. Суть нової парадигми полягає в тому, що на основі концепції інституціоналізації систем безпеки, національна безпека (людини, етносу, соціуму) досліджується в усіх необхідних її складових як відбиття й імператив української традиції та її квінтесенції – загальнонаціональної (української) ідеї. "Національна безпека – є найважливішим компонентом традиції, що виконує функцію самозбереження і саморуху духу народу. Ми виходимо з того, що основою української філософії (метафізики) є національна самосвідомість українців. Її аналіз [2] (тут ми його опускаємо) приводить до наступного. Воно є суперечливим універсумом національної культури, який живе в тілі соціуму і особи як духовність (світоглядні антропологічні сенси), дух (віра) і душа (національний характер або менталітет) народу. Явленість цих світоглядних і ментальних сенсів у нашій національній історії і є те, що ми називаємо українською традицією. На наш погляд, захист буття потрібно шукати в його динамічному характері, що розвивається, – не як буття взагалі, а саме як конкретне буття традиції в її сутнісній достовірності й тому – загальності (універсальності) й вічності.

Роздуми про національну безпеку України йдуть без певного ясного і чіткого первинного (у логічному сенсі, а не тимчасовому) виявлення і аналізу нескороминущих цінностей буття. Є ключові підстави української традиції, які існують як мотиви вітчизняної історичної побудови національної безпеки: учення про дві натури і три світи, "спорідненої праці", кордоцентризму, духовності, державності, соціальної справедливості (нерівної рівності), розуміння щастя, колективізму тощо (тобто такі, що зберігають своє значення в "руїнах часу" (Г.Г.Гадамер) характер "вічної сучасності") і філософських принципів організації національної безпеки. Виявлення й обґрунтування цих принципів і складає головний сенс і зміст майбутньої нової теорії інституціоналізації національної безпеки. Нова концепція має розкривати український тип національної безпеки та її право на історичне існування в контексті співбуття з іншими народами і світовими цивілізаціями (конкретно-історична національна безпека може виникати й існувати також і на основі спотворення (навіть заперечення) цього типу безпеки). Можна говорити про статус національної безпеки, якщо маємо власну оригінальну метафізику. Саме вона, складаючи основне ядро національної безпеки, визначає онтологічну норму, задає еталон її історичного розгортання в нашій країні, без якого будь-яка розмова про значущість того або іншого явища, що належить до цієї сфери, позбавляється справжньої свідомості: особливо у разі, якщо людина належить до тих, хто вносить чужий українському духу сенс в її розуміння.

По-друге, у смисловому полі національної безпеки України слід виділити поняття "антропологічне коріння", інституціональні засади власності на ресурси

безпеки. Людина своєї традиції – суб'єкт-об'єкт національної безпеки. Як соціально-культурний феномен вона виникає разом із традицією народу в результаті реалізації історичною людиною своїх онтологічних потреб (ми їх називаємо традицієгенними): в об'єктивності як формі суб'єктного людського існування; у людських сенсах буття; у гарантованому, стійкому, міцному бутті, в отриманні довіри до нього; у пошуку своєї культурної ідентичності, у визнанні (усередині і поза країною) людини, етносу, соціуму. Ці потреби – суть антропологічне коріння національної безпеки.

Далі для розуміння національних особливостей формування національної безпеки (а на цій основі і визначення ресурсів і чинників її забезпечення у сьогоденні і майбутньому) необхідне дослідження історичних соціально-антропологічних типів українця. Одна з таких "історичних схем українця" дана філософом Памфілом Юркевичем [10]. Основні ідеї його філософії: дух і свідомість; учення про ідею; аналіз процесу пізнання; філософія серця. У цілому, на наш погляд, усі підходи можна синтезувати у цивілізаційну парадигму. І тоді національна безпека буде осмислюватися через цивілізаційні виміри систем безпеки: як безпека особливого типу людини, особливого типу цивілізації і особливого типу культури на ім'я Україна. Природа, місце та роль влади в системі безпеки, головна мета та функції систем безпеки та їх ген. Проста людина (її інтерпретація справді нескінченна в українській філософії) – це символ, гарант національної, духовної та екзистенціальної ідентичності (достовірності) – суб'єкт і об'єкт національної безпеки. Буття простої людини глибше, первинне (метафізично) стосовно емпіричної історії народу, держави.

По-третє, якщо ми приймаємо філософію традиціоналізму як метафізику національної безпеки, то слід хоча б тезисно з'ясувати організацію процесів функціонування систем безпеки як предмета інституціонального дослідження. Хотілося б підкреслити, що філософія постмодернізму (як на Заході, так і у нас) означає відмову від традиції, яка завжди виходить зі своєї ієрархічної побудови системи світоглядних, моральних та інших цінностей, а так само ментальності. Це відмова від Людини, що живе у традиції. Ми наголошуємо на принципі методологічного індивідуалізму та принципі суб'єктності інституціональної парадигми дослідження систем безпеки. Головна онтологічна небезпека філософії і культури постмодернізму, на наш погляд, полягає в тому, що підриваються початкові потреби людини в об'єктивності (без її реалізації людина жити не може), у гарантованому бутті, "домашній" системі цінностей і національній культурі. Звідси можна зробити висновки: а) образ національної безпеки завжди конкретно історичний, такий, що змінюється; б) у процесі глобалізації втрачається об'єктивність і як наслідок, системи, що управляють, неминуче втрачають свою адекватність; в) саме тому є важливим інституціональний аналіз суб'єктів систем безпеки: поняття суб'єкта безпеки та організацій безпеки як суб'єктів систем безпеки.

По-четверте, наступним напрямом утвердження інституціональної теорії систем безпеки є дослідження інститутів у процесі організації таких систем. Поняття національної безпеки в нашій літературі найчастіше характеризується, за Гегелем [4], як "поза-себе-буття" – збереження суверенної держави, безпеки громадян, суспільства, заборона будь-якої агресії, виявлення будь-яких загроз для незалежного буття і так далі. Це більшою мірою – "зовнішні зв'язки і зовнішні долі". На наш погляд, безпосередньо мету національної безпеки складає народний дух, його збереження і розвиток, його свобода. Це "для-себе-буття". У національній безпеці знаходить свій вираз турбота про багато речей, але по суті вона є захисною,

стабілізуючою й контролюючою системою життя народного духу, вільних потенцій його розвитку, у якій забезпечується (гарантується) свідомість і народу, й індивіда. Це світ, про який наголошує К.Ясперс "як опора, утіха, огляд і притулок" [11].

У національній безпеці відбивається турбота про ціле, про дух народу. Безпека окремої людини, держави заснована на збереженні цього духу, який є сутністю кожної людини (у граничному, тобто метафізичному сенсі) всупереч його одиничності, випадковості, емпіричності. Гегель писав, що "збереження цього цілого має більше значення, ніж збереження індивіда, і всі повинні володіти таким умонастроєм" [4, с. 69]. Буття національної безпеки, осмислене поза духом народу (світогляду, національної психології і характеру (менталітету), народної моралі й культури), завжди залишатиметься безпорним (відсутність основи та обґрунтування, що не забезпечує гарантованого буття, самозбереження), без "каменя віри і сили" є маргінальним. У ньому, стверджує М.Хайдеггер, людина забезпечує свою самодостатність, відкриває "свою справжню роль" у бутті [8]. Єдність з національною традицією забезпечує включеність людини в буття: як істина (сенси) – "правда-справедливість", опора, надія, мрія про належне, бажане у бутті. Розриви в цих лініях усередині соціального буття (народу і індивіда) є джерелом загроз національній безпеці. Саме тому важливою складовою системного аналізу сфери безпеки суспільства є дослідження її функціонування та розвитку. Вони відображають складні процеси руху її елементів, пізнання яких дає змогу глибше розкрити природу систем безпеки.

На основі закономірностей її динамічного руху можна сформулювати точніше визначення національної безпеки, увести в науковий обіг низку понять, категорій та показників, що характеризують її у новому ракурсі. Тому ключовою потребою, що породжує національну безпеку, є самозбереження історичного народу (його духу, душі, тіла). Вона є конкретно-загальною, замкнутою на собі самій (благо народу), тобто самоціллю. Тотальність в сенсі "блага народу і держави". До речі, І.Кант визначав категорію "живе" як мету самого себе [5, с. 351]. Самозбереження народу слід розуміти не тільки як його фізичну виживаність, а і як процес отримання народом свого самозвеличання, своєї національної самосвідомості, національного самобуття, матеріального та ідеального зростання, піднесення, своєї державності. Тому національну безпеку і слід осмислювати як тотальність матеріального й ідеального для-себе-буття.

Виникає потреба дослідити інститути безпеки в процесі функціонування сучасних систем безпеки. Інститути безпеки є наступним складним поняттям, що розкриває динамізм систем безпеки. Їх складність зумовлена тим, що вони відображають майже всі характеристики процесу функціонування системи національної безпеки на рівні практики. Інститути наповнюються новими якісними ознаками процесу взаємодії, дають змогу конкретизувати свідому діяльність людей в організації цього процесу. Для народу, що живе в умовах наявного, емпіричного буття своєї свободи, інтерес і благо національної безпеки (загальна воля) є істотною метою і обов'язком, у тому числі й тих, хто відповідальний за національну безпеку своєї країни.

Проведений аналіз дає змогу виявити і сформулювати у вигляді парадоксу основну метафізичну проблему національної безпеки України. Проблема полягає в тому, що немає національної безпеки. Вона не є самобуттям, самовираженням духу народу, складовою частиною процесу самосвідомості українського народу. Немає в Україні соціальної безпеки для всіх і для кожного. Національна безпека лише здається

національною, не маючи людської суті (природи), призводить українців до екзистенціального приниження, покинутості духу (покинутість у світі), викликає глибоку недовіру до влади (держави).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. У запропонованій статті розглянуті переважно методологічні підходи до інституціонального аналізу систем безпеки. Значно менше уваги приділено розгляду базових теоретичних положень, що є аксіомами наукових досліджень, обґрунтуванню методів аналізу, адекватних науковому об'єкту, та іншим складовим методології інституціональної теорії систем безпеки. Подальші кроки в напрямі розвитку методологічних засад інституціоналізму систем безпеки мають бути спрямовані на створення системи теоретичних положень, що склали б її зміст ("жорстке ядро" інституціоналізму систем безпеки). Опора на цивілізаційну парадигму, використання методологічних підходів інституціоналізму дає можливість сформулювати систему взаємопов'язаних категорій, законів і закономірностей, що з інституалізацією цих позицій відображають не тільки стан, а, головним чином, процеси функціонування і розвитку системи національної безпеки. Саме в такий спосіб може бути розв'язана ключова проблема сучасної теорії безпеки – частковість наявних знань та їх відірваність від практики. Формування інституціональної теорії систем безпеки як цілісної системи наукових і практичних знань потребує значного часу і творчих зусиль багатьох учених. Надзвичайна актуальність таких знань, опора на сучасні підходи та принципи наукових досліджень, зацікавленість суспільства в їх результатах дають підстави для оптимізму в утвердженні інституціональної теорії систем безпеки в найближчій перспективі та виступити науковцям кафедри національної безпеки Національної академії державного управління при Президентіві України засновниками наголошеного наукового напрямку в науці з державного управління сферою національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39.
2. *Абрамов В. І.* Духовність суспільства: методологія системного вивчення : монографія / В. І. Абрамов. – К. : КНЕУ, 2004. – 236 с.
3. *Гадамер Г. Г.* Истина и метод : основы филос. герменевтики : пер. с нем. / Г. Г. Гадамер / Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
4. *Гегель Г. В. Ф.* Работы разных лет : в 2 т. / Г. В. Ф. Гегель. – Т. 2. – М. : Мысль, 1973. – 416 с.
5. *Кант И.* Сочинения : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1963. – Т. 6. – 743 с.
6. *Сковорода Г. С.* Повне зібрання творів : у 2 т. / Г. С. Сковорода. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 1. – 532 с. – Т. 2. – 576 с.
7. *Степаненко С. В.* Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія / С. В. Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.
8. *Хайдеггер М.* Бытие и время / М. Хайдеггер. – М. : Наука, 2006. – 482 с.
9. *Ходжсон Дж.* Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории : пер. с англ. / Дж. Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
10. *Юркевич П. Д.* Вибране / П. Д. Юркевич. – К. : Абрис, 1993. – 416 с.
11. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории : пер. с нем. / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.